

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

ЕКОНОМИЈА

ЗАПОСЛЕНОСТ

И РАД У СРБИЈИ У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. XII 2017. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Фокус скупа „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“, а самим тим и радова у овом зборнику, није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене резултат су убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати. Стога су радови у овом зборнику покушај да се назначе кључне тачке у којима се наведене промене одигравају и да се да груба пројекција њиховог развоја у наредним деценијама како би се благовремено предузеле мере које би омогућиле Србији да им се прилагоди.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 41

ECONOMY
EMPLOYMENT AND WORK IN SERBIA
IN THE 21st CENTURY

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON DECEMBER 4th and 5th, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences,
held on September 25th, 2018, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and Dejan Popović

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 41

ЕКОНОМИЈА
ЗАПОСЛЕНОСТ И РАД У СРБИЈИ
У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА СИМПОЗИЈУМА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. ДЕЦЕМБРА 2017. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на VII седници Одељења друштвених наука,
одржаној 25. септембра 2018. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и Дејана Поповића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-786-3

Штампа
Планета принт, Београд

САДРЖАЈ

- 9 | Реч уредника
- 11 | Реч Владимира С. Костића,
председника Српске академије наука и уметности
- 13 | Реч Славице Ђукић Дејановић,
министарке без портфеља у Влади Републике Србије задужене
за демографију и популациону политику
- 15 | Реч Бранислава Боричића,
декана Економског факултета Универзитета у Београду
- 17 | Михаил Арандаренко: *Изазови њржишића рада и
зайослености у Србији у XXI веку*
- 43 | Горан Пенев: *Демографски оквири неравношеже на њржишићу
рада из дуорочне ѡерсијективне*
- 73 | Мирјана Рашевић, Славица Ђукић Дејановић: *Полишички
одговор на демографске изазове*
- 93 | Шкорић и сарадници: *Персијективне развоја села
и ѡлођоривреде у Србији до 2040. године*
- 143 | Дејан Б. Поповић: *Роботи и зайослености у четвртој
индустријској револуцији*
- 155 | Горана Крстић: *Ефекти количине и квалитетна рада
на блаосишање и неједнакости дохотка у Србији*
- 175 | Јелена Жарковић Ракић, Марко Владисављевић: *Неактивности
жена на њржишићу рада Србије: анализа узрока и ѡолишика
које би дођринеле расту зайошљавања*
- 191 | Маја Јандрић, Драган Алексић: *Инстишиуције и ѡолишике
њржишића рада*
- 227 | Иван Николић, Јуриј Бајец, Љиљана Пејин Стокић:
Зайослености у светлу бржег економског развоја
- 253 | Драгана Марјановић: *Проблеми младих изван образовања
и зайослености*

- 273 | Марио Рељановић: Ајенције за привремено запошљавање: *прекарни рад или ефикасно држишће рада?*
- 293 | Милена Драгићевић Шешић, Рада Дрезгић: *Запошљавање и прекарни положај радника у креативном сектору – културни радници у трајању за самоодрживошћу*
- 321 | Зоран Стојиљковић: *Криза индустријских односа и (не)моћности ефективної дијалоја*
- 343 | Слободан Цвејић: *Социјална предузећа у Србији*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су изложени на скупу под насловом „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“ који је одржан 4. и 5. децембра 2017. године у организацији Српске академије наука и уметности, Економског Факултета Универзитета у Београду и Комисије за демографију и популациона питања Владе Републике Србије. Поменути скуп део је циклуса под насловом „Стратешки правци развоја Србије у у XXI веку“ и до сада су, у организацији САНУ, одржани скупови посвећени образовању, науци и култури, а радови са ових скупова објављени су у посебним зборницима.

Четврти скуп у оквиру овог циклуса посвећен је економији, али је Програмском одбору било јасно да једним скупом није могуће обухватити овако широку област. Стога је одлучено да се скуп ограничи на један аспект економских проблема – проблеме рада и запослености у Србији у XXI веку.

Фокус на рад и запосленост није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене су резултат убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати.

Измењен цивилизацијски, а самим тим и економски амбијент који укључује рад и запошљавање подразумева и подразумеваће несатанак великог броја досадашњих послова чију сврсисходност до сада нисмо доводили у питање и потребе за пословима од којих су неки већ у овом тренутку доминантни, док неке, који ће бити доминантни у наредним деценијама, тек назиремо у свом заметку. То, са друге стране, подразумева не само економско престојавање већ и радикалне промене образовног система који би обезбедио компетентност за послове будућности, али и отварање могућности за преквалификацију запослених на „традиционалним“ пословима.

Када је реч о Србији, наведени проблеми су израженији имајући у виду и демографски пад са суморним пројекцијама у наредним деценијама. Пошто су промене о којима је реч глобалне и нису ограничене само на Србију, један од кључних изазова са којима се суочавамо у не тако далекој будућности биће компатибилност и конкурентност у новом хоризонту послова. Престројавање у том правцу би требало да почне одмах, захватајући све сегменте друштва – од образовања и науке до правне регулативе.

У уводном раду Зборника под насловом „Изазови тржишта рада и запослености у Србији у XXI веку“ Михаила Арандаренка дата је шира слика проблема са којима се суочава запосленост и тржите рада у Србији.

Већи део Зборника посвећен је социјалним аспектима промена које су у току и које предстоје, а детаљније су размотрени у радовима Гордане Крстић, Јелене Жарковић Ракић и Марка Владисављевића, Драгане Марјановић, Марија Рељановића, Милене Драгићевић Шешић и Раде Дрезгић, Зорана Стојиљковића и Слободана Цвејића.

Демографским аспектима рада и запошљавања посвећени су радови Горана Пенева, Мирјане Рашевић и Славице Ђукић Дејановић, и академика Драгана Шкорића који је са групом аутора приложио рад под насловом „Перспективе развоја села и пољопривреде у Србији до 2040. године“.

Институционалним проблемима везаним за тржиште рада посвећен је рад Маје Јандрић и Драгана Алексића. У раду Ивана Николића, Јурија Бајеца и Љиљане Пејин Стокић анализира се сценарио економског развоја до 2040. године, са нагласком на овладавању неопходним вештинама које захтева дигитализација, али и комплекснија организација рада. Прилагођавању промена које предстоје посвећен је и рад Дејана Б. Поповића у коме је посебна пажња посвећена роботизацији која ће за последицу имати губитак посла великог броја радника који ће морати да се преквалификују за нове послове.

Радови садржни у овом Зборнику дају јаснију слику проблема запослености са којима се већ сада суочавамо, а који ће у времену које пред нама постати акутни. Иако не дају недвосмислене препоруке, њихов значај је у систематској идентификацији проблема запослености у Србији у садашњем времену и времену које нам предстоји.

Александар Костић

РЕЧ ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА,
ПРЕДСЕДНИКА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности, поштована госпођо Ђукић-Дејановић, поштовани господине Боричићу, драги учесници, даме и господо.

Ја бих ово своје излагање и поздрављање могао да завршим једноставном реченицом да ми је веома драго, да ми је искрено задовољство што данас држимо овај скуп. Као што видите, пред нама су три зборника који су посвећени образовању, науци, и овај последњи посвећен култури који је управо изашао испод штампарске пресе. Данас у том реду одржавамо четврти скуп посвећен економији, тачније проблему запошљавања у XXI веку у Србији. Реч је, дакле, о покушају антиципације проблема са којима се сусрећемо и са којима ћемо се тек сусретати, са идејом да у овом низу ускоро осване и четврти зборник са овог сакупа.

О чему је заправо реч? Наиме, у оквиру Одбора за филозофију и друштвену теорију којим руководи професор Костић, започет је циклус под насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који је замишљен као понављање петогодишњих целина у оквиру којих се једном годишње обрађује по једна тема из пет кључних области: образовања, науке, културе, економије (као ове године) и државног уређења. Циљ је да иза ових скупова остану писани трагови у виду зборника који су пред вама. Када се циклус заврши све почиње из почетка. Тако да ће, ако не ми, онда неки други људи у годинама пред нама имати прилике да виде како су у размацама од по пет година озбиљни и забринути људи у Србији видели сваку од ових пет кључних тема, шта се мењало, шта се побољшавало или нажалост погоршавало.

Данашњи четврти скуп с овим амбициозним науком карактерише неколико детаља. Ја ћу се задржати само на најважнијем. У претходном периоду Српска академија наука и уметности је покушала да у оквиру мреже научних и уметничких институција са којима делује и сарађује омогући простор слободне и неусловљене комуникације за разматрање актуелних проблема, суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема и оним што је неопходно за предвиђање

цивилизацијских токова и промена да нас оне не би изнова и изнова изненађивале. Јавности је промакло да је САНУ барем у делу тих активности, поред стручне критике, градила и оставила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. Колико је у томе успела не бих сада о тужним темама.

Данашњи састанак има три организатора, и то је кључно. Поред САНУ, то је Комисија за демографију и популациона питања Владе Републике Србије (поздрављам госпођу Славицу Ђукић-Дејановић која руководи овим активностима) са којом САНУ има не само потписан уговор о сарадњи већ за сада, истина, само краћи списак претходно одржаних активности. Међутим, посебно тежиште свог задовољства ја бих ставио на могућности да поздравим трећег организатора овог скупа – Економски факултет Универзитета у Београду са којим САНУ има уговор о сарадњи. Значај сарадње са овом институцијом на овом месту и у ово време не треба образлагати. Налазим за сходно да нагласим да је ова сарадња за САНУ од изузетног значаја.

Да завршим. Овај простор, барем док будемо могли да га контролишемо, остаје отворен за слободно и критично сучељавање мишљења, научно сагледавање феномена прошлости и садашњости, и да будем мало песимистичан, евентуалне будућности. Подсећам, мото претходног скупа који је био посвећен култури био је „Неслагање без љутње“. Данашњи скуп још увек нема свој мото, али чини ми се би се он могао наћи у некој успешнијој парафрази реченице „Иза сваког става, пре свега, одговорност.“

Хвала вам.

РЕЧ СЛАВИЦЕ ЂУКИЋ ДЕЈАНОВИЋ,
МИНИСТАРКЕ БЕЗ ПОРТФЕЉА У ВЛАДИ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА ДЕМОГРАФИЈУ
И ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Уважени председниче Српске академије наука и уметности, господине Костићу, уважени председавајући, поштовани академици, даме и господо, колегинице и колеге.

У име једног од суорганизатора и по редоследу и по значају у овом моменту заиста трећег, имам задовољство да констатујем да демографија налази своје место у овим просторима у Српској академији наука, по други пут у периоду од десет месеци. Та тема је уско везана са нашом данашњом темом – запосленост и рад у Србији у XXI веку. Нисам неко ко воли цитате, али ћу поменути Цицерона који је говорио да рад крепи младост, весели старост, краси срећу, а несрећи пружа утеху. Овај садржај може бити близак беби-бум генерацији, људима рођеним између 1945. и 1946. године који ће 2021. већ изаћи из оне групе наших суграђана који припадају радно активном становништву. Демографски индикатори и рад се преплићу, условљавају једни друге, а лоши демографски индикатори, нажалост, говоре о чињеници да нас је све мање и за рађање и потенцијално за рад. У том смислу Влада Републике Србије оцењује да је пре доношења било каквих одлука заиста важно чути шта каже струка и да почне то и на делу да примењује као принцип свог рада. Колико успешно, показате време.

Чињеница је да се Влада Републике Србије Агендом 2030 одрживог развоја Уједињених нација, документом који је ратификован у Скупштини, определила да кроз циљ под бројем један смањи сиромаштво, да кроз циљ под бројем осам ове агенде убрза процес запошљавања и створи услове да што већи број људи живи од свог рада и да води рачуна о достојанству рада да кроз циљ под бројем шеснаест, између осталог, ради на инклузивном друштву које ће укључити све у рад према својим способностима. Све ово говори у прилог томе да су трендови данашњег и сутрашњег рада постали предмет ангажовања великог броја учесника Владе Републике Србије, који са различитих аспеката раде на овим темама. Време ће показати колико успешно.

Влади Републике Србије је част да сарадња са Српском академијом наука и уметности и Економским факултетом у Београду постаје реалност. У том смислу преносим поздраве чланова Владе и жељу да рад буде успешан.

Захваљујем.

ЗАПОСЛЕНОСТ У СВЕТЛУ БРЖЕГ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА

Иван Николић, Јуриј Бајец, Љиљана Пејин Стокић

Институт за економских наука, Београд

Сажетак. Циљ рада је да кроз анализу развојног сценарија до 2040, који значи достизање просечног годишњег раста БДП-а од 4,5%, укажемо на могуће ефекте раста комплексности посла и процеса везаних за подизање удела делатности које генеришу већу додатну вредност на тржиште рада. Разумевање будућих потреба за вештинама је од суштинског значаја за обликовање политика образовања и обуке, јер нам тржиште рада пролази кроз динамичку трансформацију услед негативних демографских промена (демографско пражњење и старење становништва), дигитализације, екстензивнијих ланаца вредности и комплексније организације рада.

Кључне речи: тржиште рада, запосленост, вештине, додатна вредност, економски развој

Уместо увода

Србија закључно са 2017. ставља тачку на фазу макроекономске стабилизације која је успешно извршена елиминисањем фискалног дефицита, свођењем спољне неравнотеже на прихватљив ниво, државним раздуживањем и унапређењем отпорности финансијског сектора, уз раније достигнуту ниску инфлацију и релативно стабилан курс динара. Напокон је окончана ова иницијална фаза развоја која је требало да буде готова још средином претходне деценије. Окрећемо се будућности и годинама за које се очекује да ће нам донети више стопе економског раста како бисмо смањили јаз са земљама Европске уније и значајније подигли животни стандард грађана.

Динамичан економски раст зависи од великог броја фактора. Међу битнијим су популационе промене, квантитет и квалитет радне снаге, тј. њена образовна и старосна структура. С тим у вези се очекују проблеми. Стога је кључни циљ овог рада да представи основни сценарио развоја тржишта рада Србије до 2040. године, имајући у виду очекиване промене у ближем окружењу и на глобалном нивоу, као и очекиване изазове са којима ће се Србија суочити.

Циљеви и претпоставке развоја до 2040.

Циљ Србије је дугорочно одрживи динамични привредни раст ослоњен на раст продуктивности. Верујемо да би у периоду до 2040. просечна годишња стопа реалног раста БДП-а могла да достигне 4,5%.

Кључни услов за то је убрзани раст инвестиција (домаћих) на средњи рок. Једнако битни развојни приоритети су: (а) модернизација инфраструктуре, изградња ефикасније и јефтиније државе; (б) технолошки модернизована индустрија која ће бити носилац робног извоза; (в) изградња друштва и привреде базираних на знању и структурне реформе које подстичу развој људских ресурса, значајнија улагања у истраживање и развој и информационе и комуникационе технологије, побољшање квалитета образовања на свим нивоима и подстицање доживотног образовања и обуке. Притом се не очекују поремећаји у погледу ценовне, валутне и буџетске стабилности.

Просечни међугодишњи реални раст БДП-а од 4,5% до 2040. значио би прекрет, али како је економско потонуће из недавне прошлости било драматично, развојни јаз и у том случају се затвара тек пред крај посматраног периода и Србија достиже просечни доходак по становнику региона југоисточне Европе средином четврте декаде овог века.

Слика 1.
Развојни јаз

Слика 2. Пројекција БДП-а
по становнику

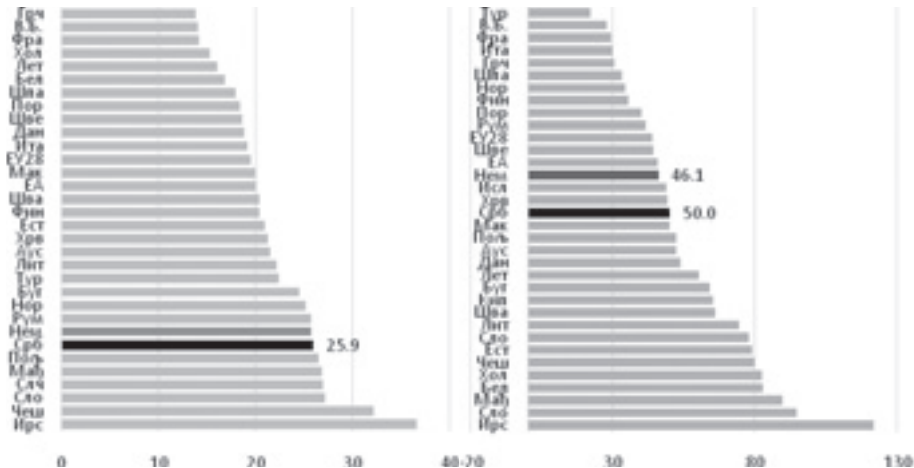
Достизање учешћа инвестиција у БДП-у од најмање 25% неизоставни је циљ у структури тражње. Из искуства европских земаља у транзицији, 25% би било минимално учешће фиксних инвестиција у БДП-у које ће омогућити задовољавајућу динамику БДП-а у дужем року.

Изазовно је у наредном петогодишћу обезбедити око 3,5 пута бржи реални раст инвестиција у односу на потрошњу! Дефицит текућих трансакција платног биланса се због инвестиционог замаха неће спустити испод 3% БДП-а. Извоз робе и услуга мора одржати постојећи темпо раста, али ће расти и увоз.

Да би инвестиције достигле удео од 25% БДП-а и тиме обезбедиле стабилан дугорочни привредни раст, њихов просечан годишњи раст у наредне четири године морао би да износи 11%-12%. Кључна претпоставка

за то је даље побољшање рејтинга. Услове за то – политичке, системске, институционалне, макроекономске и социјалне – треба да створимо сами у Србији. Стопа раста потрошње могла би се изједначити са стопом раста БДП-а тек када инвестиције достигну тај удео – значи средином наредне деценије! Уколико би се удео СДИ задржао на 30% укупних инвестиција, имали бисмо простор за финансирање дефицита размене, експанзију унутрашње тражње и повећање потрошње. (Николић, остали, 2017)

Разлоге зашто Србија не достиже озбиљније стопе раста БДП-а не треба тражити у подиндустријализованости или у ниском извозу.

Слика 3. Индустрија, % БДВ-а, у 2016.

Слика 4. Извоз робе и услуга, % БДП-а, у 2016.

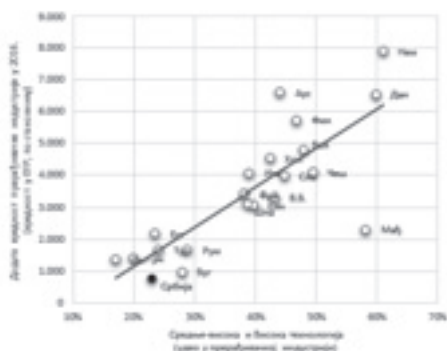
Извор: калкулација аутора на бази података ЕУРОСТАТ-а

Оба индикатора су у Србији релативно посматрано изнад европског просека. Удео индустрије у бруто додатој вредности (БДВ) током 2016. износио је 25,9%, што је било више и од оног у Немачкој где је 25,7%. То је између осталог последица и врло стабилног просечног годишњег раста прерађивачке индустрије, за последње три године, од преко 5% годишње. С друге стране, удео извоза робе и услуга у Србији данас чини натполовичну вредност БДП-а. Овде смо чак светски рекордери у релативном порасту извоза, будући да је извоз робе и услуга 2009. чинио само 26,8% БДП-а. Чињеница је да је ово поправљање конкурентности импозантно, посебно ако знамо да је у земљама ЕУ 28 у просеку удео извоза робе и услуга нижи од 44% БДП-а. И по овом индикатору је Немачка лошије рангирана од нас, јер је тамо удео извоза

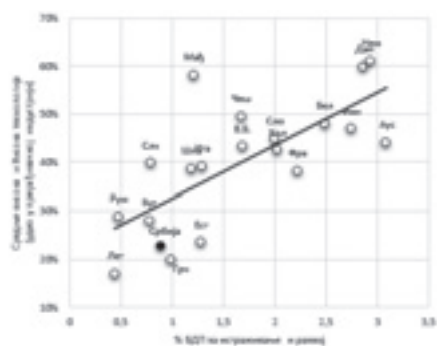
у 2016. износио 46,1% БПД-а. Чак је и Румунија, тренутно једна од најбрже растућих земаља ЕУ, ниско рангирана са уделом извоза робе и услуга који једва да прелази 41% БДП-а.

Структурни проблем Србије је низак технолошки ниво производње који не генерише раст. Светски смо рекордери у релативном порасту извоза последњих година! Међутим, српска индустрија и извоз ослоњени су на нискотехнолошке, тј. нискоакумулативне области производње. Оне генеришу суфицит (што је добро за платни биланс), али не доприносе расту економије!

Због тога треба нагласити да субвенције за отварање радних места не спадају међу детерминанте раста инвестиција које ће стварати конкурентну привреду, оне у том погледу могу бити и контрапродуктивне.

Слика 5. Технолошки ниво прерађивачке индустрије, у 2016.

Слика 6. Међузависност технолошког нивоа и улагања у истраживање и развој, у 2016.

Извор: калкулација аутора на бази података ЕУРОСТАТ-а

Удео области које припадају средњевисокој и високој технологији износи само 23% прерађивачке индустрије. Притом је и овај технолошки развијенији део производње током 2016. стварао само 765 евра по становнику. Истовремено је таква производња у Бугарској вредела 26% више, Румунији 2,2 пута више, у Словенији 5,2 пута више, а у Немачкој читавих 10,3 пута више.

Кључни извори убрзаног раста БДП-а који прижељкујемо у средњем року очигледно морају бити продуктивније делатности. И поред озбиљних позитивних помака у економији, још увек смо у стању структурне и технолошке неравнотеже, што омета стварање одрживе економске динамике. У том смислу, битну компоненту економске политике мора заузимати активна структурно-инвестициона политика као

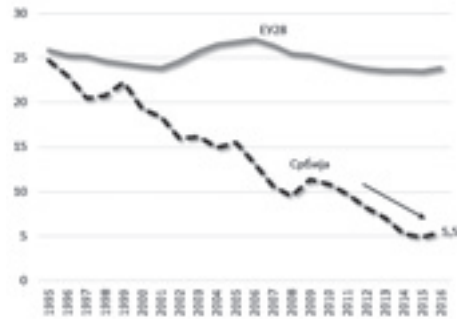
механизам обезбеђивања модернизације производне структуре. Развој економије у дугом року биће функција комплексности и ефикасности њене производне структуре. Ови процеси су повезани са технолошким променама и увођењем иновација, значајним улагањем у образовање и сектор истраживања и развоја.

Динамичнији раст тражи масивније инвестирање! Поражавајућа је чињеница да је реални ниво инвестиција у машине и опрему током 2016. био за 19% нижи него 2008. године. Притом су стране директне инвестиције задовољавајуће (у апсолутном и релативном смислу – али не и квалитативно; увести селективност!?). Проблем су домаће инвестиције, подједнако приватне и државне.

Већ је наглашено да бруто фиксне инвестиције морају са садашњих око 18% у средњем року достићи 1/4 БДП-а. Још је важнија њихова ефикасност.

Слика 7. Пожељна структура инвестиција

Слика 8. Удео станоградње у укупним инвестицијама, у %

Извор: калкулација аутора

Одличан еуфемизам за недовољно инвестирање у Србији је застој у станоградњи! Доказ ове хипотезе потражићемо у самој техничкој структури инвестиција. Наиме, апстрахујући овом приликом њихову ефикасност, пожељна структура бруто инвестиција у основне фондове која резултира дугорочно одрживом стопом раста и која важи као својеврсно 'златно правило' веома је проста. Укупне бруто инвестиције морају бити равномерно распоређене на: грађевинарство, с једне стране, и улагање у машине, опрему и остало, с друге.

У кратком року, због различитих развојних приоритета, могуће је да се овај однос наруши, било у корист једне или друге стране. У дугом року количник конвергира броју 1, тј. пропорцији 50:50. Већ из

ове чињенице је јасно зашто је грађевинарство битно за економски раст, и зашто се успешне земље по сваку цену труде да оно никада не буде запостављено.

Из спроведеног међународног компаративног истраживања техничке структуре инвестиција уочили смо још једну битну закономерност. Грађевинске радове, укупно посматрано, у дугом року подједнако генеришу: (а) станоградња, тј. стамбене зграде, и (б) остали грађевински објекти, као што су инфраструктурни радови, али и пословне зграде и објекти.

Из овога следи да се до дугорочно одрживог раста БДП-а долази једино с јаким грађевинарством, при чему 1/4 укупних фиксних инвестиција потиче од станоградње.

У последњих десет година Србија је достигла овај пожељни удео грађевинских радова у укупним инвестицијама само током периода 2009–2011. Он се тада кретао око 48% укупних инвестиција и био је резултат масовног програма субвенционисања стамбених кредита као одговор државе на негативне последице светске кризе. Брзим сужавањем фискалног простора, те ескалацијом јавног дуга, ове активне мере стамбене политике уступају место штедњи. Већ 2012. удео грађевинских радова се редукује на 40,2% укупних инвестиција, наредне 2013. на 37,1% и на том нивоу се уз незнатне осцилације задржава до данас. Притом је занимљиво да се кварење резултата грађевинарства искључиво дугује станоградњи јер се остали грађевински радови, чак још од средине деведесетих година, упорно одржавају у нивоу од око трећине укупних инвестиција (у 2016, на основу прелиминарне оцене техничке структуре бруто фиксних инвестиција Републичког завода за статистику, њихов удео је износио 32,1%).

У 2016. години улагање у станоградњу чинило је само 5,5% бруто фиксних инвестиција, а од земаља ЕУ једино Грчка релативно посматрано мање инвестира у стамбене зграде од Србије. Заостатак од приближно 3,5 процентних поена БДП-а Србије од просека ЕУ уједно је и кључна дискрепанца између актуелног и жељеног удела укупних фиксних инвестиција у БДП-у.

Повећање конкурентности – битан фактор брзог и одрживог економског раста Србије

Динамика привредног раста од 4,5% годишње до 2040. није само услов да се Србија у наредних двадесетак година приближи нивоу развијености земаља ЕУ већ је такав темпо неопходан како би земља прекинула и трајно изашла из економске стагнације и успореног раста, нарочито израженог у периоду 2009–2015.

Србија није једина земља која се нашла у тој ситуацији. Извештај EBRD „Stuck in Transition“ из 2014. упозорио је на застој у транзиционим процесима у земљама у транзицији који траје још од 2005. године и који се интензивирао од почетка светске економске кризе 2008. године. Уколико би се ’заглављивање’ економских, социјалних и политичких реформи наставило, земље у транзицији, са изузетком балтичких и средњоевропских земаља, у дужем периоду не би могле очекивати значајнији економски напредак и приближавање (конвергенција) развијеним европским земљама.

Показало се да је и у многим земљама у развоју слабо функционисање економских, социјалних и политичких институција кључна препрека да се створе услови привређивања карактеристични за развијене привреде: апсорбовање и примена модерних технологија, креирање оригиналних решења и иновација у производњи, школовање и припрема младих генерација за рад са новим технологијама. Улазак у вишу фазу развијености захтева прекид са стратегијом ослонца на ниску цену радне снаге и производну структуру мале додате вредности и прелаз на развојну оријентацију засновану на већој ефикасности употребе људских, материјалних и природних ресурса, односно заснива се на порасту укупне националне продуктивности и конкурентности.

Конкурентност можемо да дефинишемо као националну продуктивност, односно, као скуп институција, политика и фактора који детерминишу (одређују) укупан ниво продуктивности једне земље. (Global Competitiveness Report, 2017) Према методологији Светског економског форума, конкурентност се мери са 112 квантитативних и квалитативних индикатора обухваћених у 12 стубова и синтетички се исказује кроз *Индекс глобалне конкурентности* (ИГК) који се систематски прати за већину земаља укључујући и Србију од 2007. године.

Србија у погледу конкурентности стагнира у периоду 2007–2014. и заостаје са упоредивим земљама региона. На листи од 135. до 143. земље Србија је рангирана око 95. места са вредношћу ИГК од 3,7 на скали 1–7. Главни фактори ниске конкурентности били су низак ниво развијености институција, изражена макроекономска нестабилност и слаби резултати у погледу ефикасности тржишта роба, капитала и рада. Очигледно да Србија у том периоду није успела да превазиђе ’транзициони шок’ и да се нашла у некој врсти институционалног вакуума, уз велики утицај вредносног система наслеђеног из ранијег периода. (Маџар, Љ., 2016)

У последње три године (2015–2017) Србија побољшава међународну конкурентску позицију у свим областима, највише захваљујући побољшању макроекономског окружења и оствареној макроекономској стабилности.

Вредност ИГК расте: 3,89 у 2015, 3,97 у 2016. и 4,14 у 2017. Србија је за три године напредовала на ранг-листи земаља за 16 места, са 94. на 78. место. Истовремено, Србија је у погледу ИГК смањила заостајање за регионом које сада у просеку износи 0,10 поена или 10 места на ранг-листи земаља. (Танасковић, С., Ристић, Б., 2017) Упркос овим побољшањима, треба упозорити да ниске вредности индекса (мање од 4) и даље имају веома важни стубови конкурентности: институције; развијеност финансијских тржишта; софистицираност пословања; иновације; ефикасност финансијских тржишта; ефикасност тржишта рада; и ефикасност тржишта добара.

Табела 1. Главни фактори конкурентности Србије у периоду 2015–2017.

	2015	Промене	2016	Промене	2017
1. Институције	3,24	↗	3,31	↗	3,42
2. Инфраструктура	3,87	↗	3,94	↗	4,09
3. Макроекономско окружење	3,61	↗	4,12	↗	4,61
4. Здравство и основно образовање	5,87	↗	5,97	↗	6,02
5. Високо образовање и обука	4,27	↗	4,40	↗	4,55
6. Ефикасност тржишта добара	3,74	↗	3,78	↗	3,96
7. Ефикасност тржишта рада	3,72	↗	3,84	↗	3,96
8. Развијеност финансијског тржишта	3,23	↗	3,41	↗	3,56
9. Технолошка оспособљеност	4,47	↘	4,05	↗	4,19
10. Величина тржишта	3,70	↘	3,63	↗	3,72
11. Софистицираност пословања	3,14	↗	3,15	↗	3,52
12. Иновације	2,90	↘	2,97	↗	3,11

Извор: WEF 2015, 2016, 2017. (према: Танасковић, Рисић, оп. cit.)

Да ли је повећање националне продуктивности битна детерминанта дугорочног привредног раста и да ли место (положај) на ранг-листи конкурентности наговештава (предвиђа) будући привредни раст? Ако на глобалном нивоу упоредимо резултате ИГК у 2007. са оствареним економским растом у наредних десет година (до 2017. г.) одговор је позитиван. Србија је (у групи 24 земље са средњим вишим дохотком), заједно са Аргентином и Венецуелом у 2007. имала најнижи ниво конкурентности, а у наредном десетогодишњем периоду, зајед-

но с друге две земље, у просеку остварила раст мањи од 1% годишње. Истовремено, најконкурентније земље у тој доходовној групи – Малезија, Чиле и Литванија – у просеку су расле за преко 3% годишње (Global Competitiveness Report, 2016, str. 4).

Чврста веза између конкурентности и економског раста може се показати и примером из региона. Мада се размак смањује, Србија још заостаје у погледу конкурентности за већином земаља региона, а заостаје и у погледу динамике привредног раста. Тако су Румунија и Бугарска у 2007. години, приликом уласка у ЕУ, заузеле 74. и 79. место на ранг-листи земаља са ИГК од 3,97 и 3,93. Већ 2008, прве године чланства у ЕУ, обе земље повећавају свој ИГК на 4,10, односно 4,03 и у наредних десет година постепено напредују на ранг-листи конкурентности (Бугарска око 50. и Румунија око 60. места). Србија је 2007. заузела 91. место са ИГК од 3,78, а вредност индекса преко четири (4,14) остварила је тек 2017. У периоду 2008–2017. Румунија и Бугарска су расле двоструко брже од Србије са просечном стопом раста БДП-а од 2,1%, а Србија 0,95%. Могло би се закључити да је почетна повољнија позиција у погледу конкурентности у односу на Србију допринела да Румунија и Бугарска остварују бржу стопу привредног раста у дужем временском периоду. Друго, постоји значајна корелативна веза између бржег привредног раста и раста конкурентности, односно између успореног раста и стагнације у погледу конкурентности.

Пројекција привредног раста Србије до 2040. са просечном годишњом стопом од 4,5% веома је амбициозна и захтева крупне промене у погледу основних фактора економског раста, пре свега повећање учешћа инвестиција, посебно домаћих приватних инвестиција, реструктурирање привреде ка вишим технолошким фазама производње и даље повећавање извоза. У ствари, овде се ради о неопходном заокрету који би Србију извукао из својеврсне 'замке средњег нивоа развијености' која је констатована за многе земље у развоју у дужем временском периоду. Ради се о ситуацији када једна земља после иницијалне фазе раста успори и застане и потребне су године да се динамика развоја поново успостави.

Емпиријска истраживања на глобалном нивоу показала су да фактори који највише раздвајају земље које су успеле да изађу из те замке и даље напредују у односу на земље које то нису успеле: владавина права, капацитет за повећање производње и инвестиције. (Global Competitiveness Report, 2016, стр. 55) За Србију је овакав налаз веома индикативан. Зато, поред политика којим ће се подстицати производне могућности земље и повећање учешћа инвестиција у БДП-у, треба обезбедити пуно функционисање владавине права као саставни

део конкурентности јер се и тиме директно и индиректно доприноси бржем и одрживом привредном расту. Ако погледамо први стуб конкурентности „Институције“ (који се мери са 21 индикатором) пуну пажњу треба посветити заштити својинских права (индекс 3,4 и 124. место на ранг-листи 137 земаља), независности правосуђа (2,8 и 118. место), смањењу терета државне регулативе (2,6 и 122. место), ефикасности правног система у решавању спорова (2,7 и 117. место), заштити интереса мањинских акционара (3.0 и 132. место).

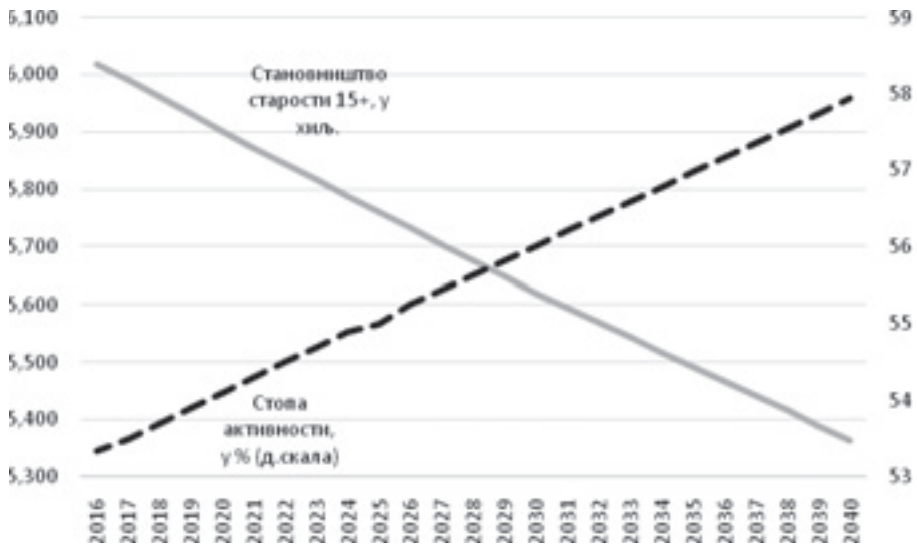
Србија је за само три године, од 2015 до 2017, после десетогодишње стагнације, успела да напредује за 16 места (од 94. на 78. место) на глобалној ранг-листи конкурентности. Овај темпо треба наставити јер је то битан услов убрзања привредног раста. Овакав напредак у конкурентности је изводљив, а доказ да је то могуће је управо остварени трогодишњи скок који је остварен побољшањима у свим областима конкурентности. Одлучујућу улогу у том заокрету одиграла је држава и она треба да настави са таквом политиком. Два су кључна услова да се то обезбеди. Прво, реч је о политичкој вољи да обезбеди ефикасно функционисање политичких и економских институција и пуну независност правосуђа. Друго, стварање професионалне државне администрације и професионално руковођење кључним областима јавног сектора. На ове захтеве Србија се стално упозорава приликом отварања појединих поглавља у процесу прикључивања ЕУ и у бројним документима међународних организација, укључујући и Стратегију за проширење ЕУ на Западни Балкан (European Commission, 2018) где се инсистира на изградњи политичких институција које ће јачати процес демократизације, на ефикасном функционисању економских институција и реформама које нуде боље услове за вођење бизниса, реформе у области образовања, већу социјалну инклузију и обезбеђење једнаких могућности младима приликом школовања и запошљавања.

Очекиване промене на тржишту рада

Полазна хипотеза је да ће пројектовани динамичан економски раст од око 4,5% годишње већ у другој половини следеће деценије довести до кризе на тржишту рада. Главни узроци тога су: депопулациони трендови, раст удела старијег становништва и економска емиграција, а последица наставак редукције економски активног становништва!

Наиме, стопа укупног фертилитета (плодности) у Србији је у 2015. износила 1,46 (Статистички годишњак РС, 2017). Нижа је него 2001. када је достигала 1,58. Ни тада, а ни данас ова стопа није довољна за заустављање изразите депопулизације. Фертилитет одражава просечан

број деце коју у репродуктивном добу роди једна жена, и тек стопа од 2,1 обезбеђује просто обнављање становништва, под условом, наравно, да је миграциони салдо неутралан. Ниска стопа фертилитета у Србији јесте свакако производ и саме економске транзиције: драматичног смањења животног стандарда, повећања сиромаштва, веће несигурности по питању радног места и дохотка, али је она добрим делом и цивилизацијски феномен. Наиме, у просеку стопа фертилитета у ЕУ у 2015. једва да је нешто виша, 1,58 – унутар тога Немачка бележи стопу фертилитета од 1,50, Италија 1,35, Шпанија 1,33, Грчка 1,33. Просек очигледно подиже Француска са 1,96, због све бројнијих муслиманских породица са више од троје деце. Ситуација није боља ни у суседним државама: Хрватска 1,40, Мађарска 1,45, Македонија 1,50, Бугарска 1,53, Румунија 1,58, Албанија 1,67.

Слика 9. Економски активно становништво у Србији – пројекција кретања до 2040. године

Извор: калкулација аутора

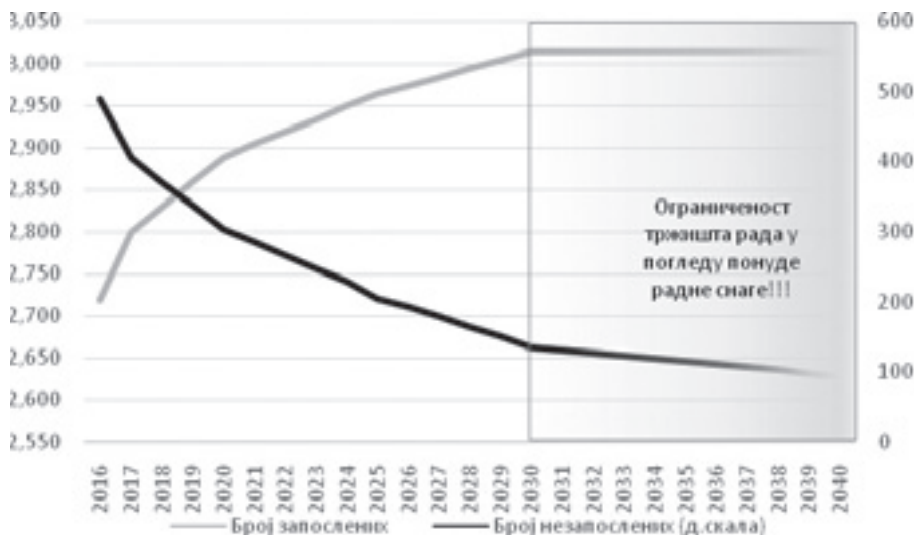
Ниска стопа фертилитета за последицу има да је у Србији у 2015. рођено 65.657 беба, што је за 12.778 беба или 16,3% мање него 2001. (EUROSTAT newsrelease 41/2017) Број умрлих је износио 103.678, те је чак и без укључивања у обрачун оних који свакодневно одлазе у иностранство, негативан природни прираштај износио преко 38.000. Наглашавамо да је према проценама УН, у периоду од 1995. до 2005. из

Србије у иностранство емигрирало преко пола милиона људи. Рапидно исељавање ствара структурни проблем јер емигрира махом високообразована млађа популација, чиме се продукују негативне консеквенце по продуктивност, те тешко достижу циљеви равномерног одрживог регионалног развоја будући да већ постоје демографски потпуно испражњени делови Србије.

Депопулационе трендове Србија бележи константно од 1992. године. Одвијаће се и у блиској будућности, а у моделу развоја тржишта рада до 2040. године, који је овде тестиран, могле би само бити ублажене.

Уколико је ова чињеница непобитна, јасно је да за процењивање стања на тржишту рада као егзогену варијаблу у наредним годинама морамо узети и одраслу популацију (становништво старије од 15 година, тј. радно активне), с тим да знамо и да ће се овај контингент становништва нешто спорије редуковати с обзиром на све већу старост становништва.

На питање да ли се имиграцијама млађе популације, у Србији или пак у ширем региону југоисточне Европе, може надоместити дефицит становништва креиран ниским стопама рађања, одговор је негативан. Разлог лежи у ниској економској развијености овог региона које мигранти не сматрају атрактивним подручјем.

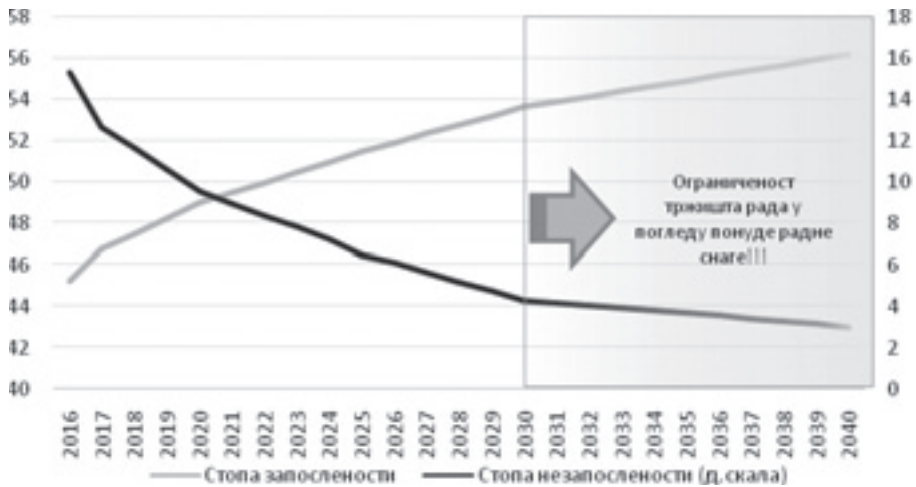

Слика 10. (Не)запосленост, у хиљадама

Извор: калкулација аутора

Из Анкете о радној снази види се да је просечан број запослених у Србији током 2016. износио 2.719.400, те је у односу на 2015. увећан за 145.000 или 5,6%. Притом је број формално запослених у 2016. достигао 2.120.200 и у односу на 2015. био је већи за 70.000. Уз претпоставку да ће се до 2020. укупан број запослених увећавати просечно годишње за само 30.000 (пет пута спорије него у прошлој години) затим за по 15.000 годишње у периоду 2021–2025. и по 10. 000 годишње током следећег петогодишњег периода, 2030. у Србији би било запослено 2.964.000 људи. То је 9% више него у 2016. Током наредне деценије, од 2031. до 2040. запосленост се неће битније мењати.

С друге стране, пођимо од разумне претпоставке да ће се стопа активности (број активних, као сума запослених и незапослених, у укупном броју становништва старијем од 15 година) благо увећати, са тренутних 53,3% на 54%, до 2020. и остати на том нивоу до краја 2040. У неку руку, ово је можда и оптимистично с обзиром на чињеницу да је од ескалације економске кризе 2008. до данас стопа активности у ЕУ, на популацији 15 и више година, стагнирала (код Хрвата је и смањена са 53,1 на 52,7, у Словенији са 59,5 на 57,3, у Македонији једва благо увећала са 55,1 на 55,4).

Слика 11. Стопа (не)запослености, у %

Извор: калкулација аутора

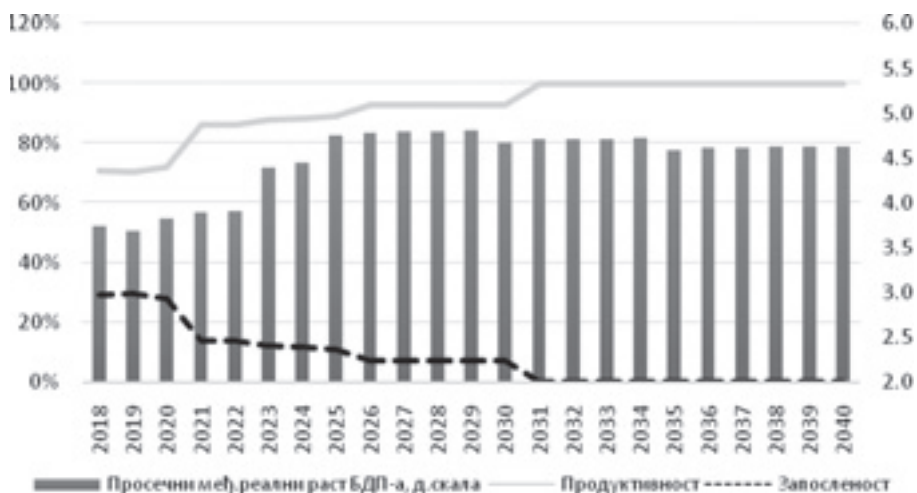
Какве би то имало ефекте на број незапослених и стопу (не)запослених?

Сходно претходним претпоставкама број незапослених би се до 2020. смањило са 489.400 из 2016. године на 369.200, до 2025. пада на

240.700, а од 2033. на испод 100.000. Следствено, стопа незапослености би се 2020. спустила на 11,5%, од 2022. иде испод 10%, а већ након 2027. и испод 6%. У четвртој деценији овог века Србија би могла да буде у дефициту већ са око 80 до 100.000 запослених.

Из овакве тенденције раста броја запослених имплицитно следи да би фактор рада до 2020. генерисао нешто више од 30% реалног раста БДП-а. У периоду 2021–2030. раду би се дуговало само 8,4% (дакле, 91,6% припало би мултифакторској продуктивности рада, тј. фактору капитала, знању и технологији), да би већ у деценији 2031–2040. пројектовани раст БДП-а морао бити ослоњен искључиво на продуктивност.

Дакле, и умереном динамиком пораста броја запослених на средњи рок, која би одговарала циљаним стопама економског раста од око 4,5%, већ пред крај наредне деценије при оваквим демографским тенденцијама достигли бисмо пуну запосленост (односно природну стопу незапослености). Већ од 2027. улазимо у озбиљну кризу тржишта рада која би се огледала у немогућности обезбеђивања довољне радне снаге као подршке даљем расту. У овом периоду, уколико бисмо задржали постојећу привредну структуру, због веће тражње у односу на понуду радне снаге раст надница би био већи од раста инфлације, што би се негативно одразило на конкурентност и успоравање економске активности.

Слика 12. Кумулативни допринос продуктивности и запослености реалном порасту БДП-а до 2040.

Извор: калкулација аутора

Узимајући све претходно у обзир, ургентно се мора делати. У сгледивој будућности, неповољне демографске тенденције које ће неизбежно имати озбиљне негативне последице, тешко можемо савладати „демографским оружјем“. У том смислу мислимо да држава може додатно финансијски стимулисати рађање трећег и четвртог детета, субвенционисати кредите за куповину прве некретните млађим паровима, не само ослобађањем плаћања ПДВ-а, повећати износ накнаде за породиле, чак и можда дати додатне бенефите мајкама за рађање трећег и четвртог детета и сл. Ипак, тежиште решавања овог проблема треба померити ка „недемографским решењима“ која се односе на побољшања у образовној сфери, прилагађавању на тржишту рада, у пензионном систему и померању старосне границе пензионисања.

Повећано улагање у образовање популације која се налази у радном добу несумњиво ће довести до поправљања образовног профила. С обзиром на чињеницу да знамо да ће инпути рада наставити да опадају, услед технолошких промена, ова комбинација малобројних, али боље образованих радника може стимулативно деловати на повећање продуктивности рада. Ипак, није сасвим извесно да ли ће позитивне последице већих образовних достигнућа, у Србији, у којој је раст ослоњен на секторе које карактерише нижа фаза прераде и који генеришу мању додатну вредност, моћи да компензују поменуте негативне последице настале смањењем радне снаге.

Упоредо, морају се подстицати капитално интензивне инвестиције у сврху побољшања продуктивности (а тиме и конкурентности и економског раста), како би се растом продуктивности 'покрио' проблем све већег старења становништва. Осим тога, треба скратити циклус трајања студирања, подстаћи раније запошљавање, већу партиципацију жена у радној снази и слично.

Утицај здравља на запосленост и стопу активности

Утицај здравља на економски раст је истраживан и доказан у бројним студијама последњих деценија. Здравље је важна компонента у стварању људског капитала који има кључну улогу у економији. Побољшање здравственог стања становништва је позитивно повезано са економским растом, а допринос је већи у мање развијеним земљама. (Health and Consumer Protection DG, 2005) Комисија Европске уније (ЕУ) за макроекономију и здравље проценила је да 10% повећање очекиваног трајања живота (на рођењу) утиче на повећање БДП-а од најмање 0,3–0,4% годишње. (Ibidem) Утицај здравственог стања на тржиште рада такође се прати путем усвојених методологија које омогућују

сагледавања ефеката здравља на запосленост. Основни индикатори који се прате у сегменту запослености односе се на оне области код којих су утврђене директне везе са здрављем становништва: продуктивност, виси́на зарада и понуда радне снаге.

Здравље је детерминанта која има директан утицај на ниво способности да се обављају радни задаци и утицај на могућност останка у скупу радно активног становништва. Здравствено стање појединца директно утиче на могућност радног ангажовања, односно одсуства са посла због болести, као и на одлуке о престанку радне активности и ранији одлазак у пензију.

Ранији одлазак у пензију, а посебно одласци у инвалидску пензију имају негативан ефекат на стопу активности и на укупно расположиву радну снагу. Инвалидски пензионери престају да раде у ранијој старосној доби и према постојећем Закону о раду не могу да заснивају радни однос. У 2016. години учешће инвалидских пензија је износило 17,5%, што је више од ЕУ просека од 8,5% (2013) (EUROSTAT, 2016). Исте године просечна старост нових корисника инвалидске пензије била је 56 година за мушкарце и 53 године за жене, што је осам година мање, код оба пола, у односу на категорију старосних пензионера. Ова разлика у земљама чланицама ЕУ у просеку износи само три године. (European Commission, 2015) Просечан радни стаж инвалидских пензионера је 26 година и значајно је нижи од просечног стажа старосних пензионера који је износио 35 година. Када се посматра индикатор неактивног становништва (25–64 године), учешће старијих од 55 до 64 година је највеће са 52,5% неактивних. (Анкета о радној снази, 2016) Према подацима из Анкете о радној снази из 2015. године, од укупног броја неактивног становништва који „не жели да ради из личних разлога“, када се искључе особе на школовању, највеће учешће од 46,1% имају особе које су биле болесне, док је учешће особа које се старају о деци или о одраслој болесној особи износило 8,8% (96% жене). Највећи негативан утицај на радну способност и способност самосталног живота имају хронична обољења, подаци Еуростата за 2012. показују да је 31,5% неактивних радно способних особа патило од хроничних обољења.

Епидемиолошки подаци за Србију такође поткрепљују чињенице да су кохорте становништва старије од 50 година у повећаном ризику од хроничних обољења која утичу на губитак радне способности. Учешће радно способног становништва старости од 45 до 59 година је високо у укупном броју умрлих од малигног тумора бронхија и плућа, са 20,6%, ово обољење је међу првих десет узрока смртности у Србији. Висока

заступљеност ове старосне кохорте је евидентирана и код акутног инфаркта миокарда, са учешћем од 13% (ИЈЗС, 2016). Подаци из 2016. године о узроцима одласка у инвалидску пензију у години остварења права показују да је преко половине, 56,6%, нових инвалидских пензионера¹ пензионисано због кардиоваскуларних обољења и тумора, што је повећање од 9 процентних поена у односу на 2008. годину. (ПИО Фонд, 2017) Исте године око једне трећине, 30,2%, нових инвалидских пензионера имало је дијагнозу тумора, што је повећање од 10,7 процентних поена у односу на 2008. годину, а кардиоваскуларна обољења су дијагностикована код једне четвртине, 26,4%, нових инвалидских пензионера.

Број запослених који одсуствују са посла због боловања и дужина боловања имају директан утицај на продуктивност и економске перформансе. У Србији се број лица на боловању константно повећавао у периоду 2010–2016, овај тренд прати и број дана проведених на боловању. У последње три године у просеку је годишње проведено око 5,74 милиона дана на боловању. Изражено у годинама (12 месеци) то је 15.734 године, што преведено на радно ангажовање запослених значи да 15.734 запослених лица није радило током целе године, односно да је број лица која су били на радном месту 2016. године био мањи за око 1%.

У студији „Здравље и економски развој у југоисточној Европи“ (WHO, 2006) изведени су закључци о негативном утицају болести на понуду радне снаге, један дан одсуства са посла узрокује смањење расположиве радне снаге од 0,6% до 0,9%, а такође је евидентиран и директни утицај нарушеног здравља на ранији одлазак у пензију. Слични закључци су потврђени и у студији Европске комисије „Допринос здравља економији Европске уније“ (European Commission, 2015), у којој је закључено да хроничне болести узрокују за 61% мање радно ангажовање мушкарца и за 52% мање ангажовање жена. У већини земаља ЕУ вероватноћа останка у категорији запослених је мања за особе старије од 50 година које пате од хроничних обољења.

У наредних двадесет година утицај здравља на расположивост радне снаге у Србији биће посебно значајан због очекиваног смањења броја радно способног становништва. Здравље становника Србије ће у будућем периоду у великој мери зависити од степена изложености факторима ризичним за здравље: стилови живота (пушење, гојазност, алкохол итд.) и ризици из окружења. У зависности од будућих мера и активности у области заштите здравља могућа су два епидемиолошка сценарија, која су представљена на Слици 13. У првом „песимистичном

1 Запослени, samozапослени и пољопривредници

сценарију“ претпоставља се даље нарушавање здравља становника старијих од 50 година; у другом „оптимистичном сценарију“ претпостављен је смањен обим морбидитета, при чему би 2025. године укупан број година живота проведен у нарушеном здрављу био мањи него 2016. године. Позитивне промене морбидитета могу се очекивати од 2025. године, али само у случају ако се организованим мерама смањи изложеност становништва факторима ризика.

Слика 13. Очекивани ефекти промене епидемиолошких трендова на одсуства са посла у Србији до 2025.

Извор: калкулација аутора

Промене у структури запослености

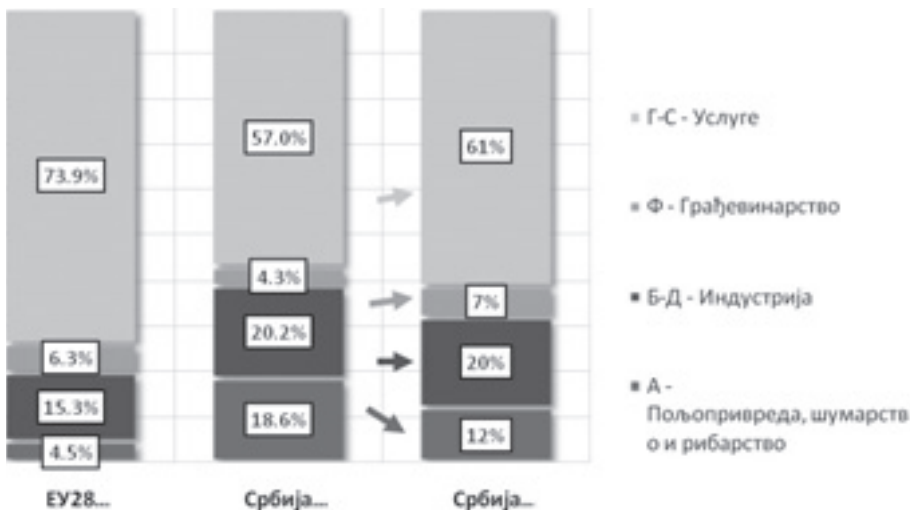
Значајне промене у запошљавању током последњих двадесет година у Европи су се одвијале углавном у индустрији, јавном сектору и пољопривреди. У поређењу са 1996. удео индустрије у укупној запослености смањен је у свим земљама чланицама Европске уније до 2016. године – највећи пад је забележен код Малте (са 26% у 1996. на 11,9% у 2016. години или -14,1 п.п.), Словенији (-8,9 п.п.), Великој Британији (-7,7 п.п.) и Луксембургу (-7,3 п.п.).

Сличан тренд је евидентан и код пољопривреде, шумарства и риболова. Удео овог сектора у запошљавању је смањен између 1996. и 2016. у свакој чланици ЕУ. Највећи пад се региструје у Румунији (са

40,9% на 24% или чак –16,9 п.п.), затим Литванији (–12,6 п.п.), Мађарској (–9,6 п.п.), Летонији (–7,1 п.п.) и Грчкој (–6,8 п.п.).

Насупрот томе, удео сектора Јавне управе, одбране, образовања, људског здравља и социјалног рада повећао се у већини држава чланица, а најснажније у Румунији (са 7,2% на 13,6% или +6,4 п.п.) и Словенији (+4,5 п.п.).

На нивоу ЕУ, у просеку удео индустрије и пољопривреде се између 1996. и 2016. смањило за –5,4 п.п. и –4,0 п.п., респективно, док се у јавном сектору удео запослених у укупној запослености повећао за 1,6 п.п. (Извор: *Which sector is the main employer in the EU Member States?* EUROSTAT, октобар 2017)

Слика 14. Структура запослености у 2016. у Србији и ЕУ и пројекција за 2040. годину

Извор: ЕУРОСТАТ; калкулација аутора

У 2016. од земаља ЕУ само је Румунија у пољопривреди имала већи удео запослених у односу на Србију, 24% наспрам 18,6%, респективно. Притом су само још три земље имале двоцифрени удео запослених у пољопривреди: Бугарска 18%, Грчка 11,3% и Пољска 10,6%. У Европи земље са најмоћнијим агробизнисом у пољопривреди имају мање од 3% запослених – Француска 2,7%, Холандија 2,2% и Немачка 1,4%.

Нема дилеме да ће овај сектор и у Србији у будућности најбрже редуковати запосленост.

Што се тиче индустрије, ту се не очекују битније промене у наредним годинама с обзиром на то да овај сектор тренутно ангажује

петину запослености, што је битно више у односу на европски просек. Једина земља која у 2016. има значајније већи удео запослености у индустрији је Чешка са 29%. Следи група земаља сличних нама: Словачка 23,9%, Пољска 23,7%, Словенија 22,7%, Румунија 21,7% и Бугарска 20,2%. Чак и добар део њих у последње две деценије је осетио процес деиндустријализације.

Удео грађевинарства у укупној запослености у Србији је у 2016. био на европском дну. Тренутно најбрже растуће европске земље имају удео овог сектора у укупној запослености изнад 7% – Румунија 8% и Словенија 7,2%. Занимљиво да су у периоду бума у сектору некретности средином претходне деценије Шпанија и Ирска бележиле удео овог сектора у укупној запослености од преко 12%.

Поред аналогиче са сличним и суседним земљама, као логичке методе која би нас упутила на већу вероватноћу будуће промене структуре запослености, појава која ће засигурно детерминисати овај процес и у наредним годинама је аутоматизација. Дронови, аутономни аутомобили, машине које читају рендгенске зраке, алгоритми који одговарају на корисничка питања, неки су од појавних облика нове аутоматизације. Ипак, чак и када ове технологије повећавају продуктивност и квалитет нашег живота, њихова употреба истовремено мења и истискује тренутно запослене. Аутоматизовани технолошки процеси, укључујући вештачку интелигенцију и роботiku, генерисаће значајне предности крајњим корисницима, предузећима и привреди, подижући продуктивност и привредни раст. У којој мери ће те технологије заменити раднике зависиће од њиховог темпа развоја и усвајања, привредног раста и раста тражње за радом. Многа занимања ће нестати, али ће се притом аутоматизацијом створити и нова занимања која данас не постоје, баш као што је то био случај са новим технологијама у прошлости. Технологија не уништава, већ креира могућности за запослење. (Bakhshi, Н. и остали, 2017)

У том смислу је индикативна процена да готово половина свих радних активности глобално посматрано има технички потенцијал да буде аутоматизована сходно актуелној технологији. Ипак, проценат расељених послова би у будућности могао да буде нижи, услед техничких, економских и социјалних фактора који утичу на њихово усвајање. Ове пројекције указују да би број расељених радних места до 2030. могао да се креће у интервалу од нуле до 30 процената, с централном пројекцијом од 15 процената. (McKinsey, 2017) Пропорција варира у зависности од достигнутог степена развијености земље и интензитета аутоматизације.

Ипак, чак и са аутоматизацијом, тражња за новим запосленима би могла да расте како привреда расте, делимично подстакнута растом продуктивности који обезбеђује управо технолошки напредак. Са растом дохотка и потрошње, посебно у земљама у развоју међу које убрајамо Србију, повећаће се здравствена заштита и нега старих лица, улагање у инфраструктуру, обновљиве изворе енергије, и друге активности које креирају нову тражњу за радом те ублажити ефекти очекивано изгубљених радних места.

Већ смо истакли да Србију, осим описаног структурног прилагођавања које ће изазвати аутоматизација, очекује и транзиција већег броја запослених лица из сектора пољопривреде, пре свега у сектор услуга. Ово је неизбежни процес кроз који је прошла или још увек пролази свака чланица ЕУ.

Процене које смо радили указују да ће у наредне две деценије готово петина радне снаге бити приморана на неки вид преквалификације. Процес је већ отпочео². Штавише, сви радници ће морати трајно да се усавршавају, с обзиром на чињеницу да расту способности машина које им конкуришу. Истраживања која су рађена на примеру Швајцарске, а која се лако могу применити и на друга тржишта, показују да је 56,3 одсто људи старости од 25 до 39 година променило посао у последње три године, чиме се може закључити да је традиционална потреба за сталним запослењем на једном радном месту замењена потребом за константним учењем (WEF, 2016).

За разлику од развијених земаља, где ће се дивергенција зарада наставити услед тражње за високоплаћеним занимањима и редукције запослених са средњим и ниским зарадама, процењујемо да би се растом инвестиција и продуктивности, између осталог и од аутоматизације, у Србији ојачала средња класа. Занимања која обезбеђују просечну зараду, као што су на пример послови и радови у грађевинарству, забележиће раст, с тим да се овде још позитивнији ефекти очекују из контингента послова сектора услуга, попут основног и средњег образовања и здравствене заштите.

Процењујемо да ће три процеса битно мењати структуру запослености на дуги рок:

2 На конкурс Канцеларије Владе Србије за информационе технологије и е-управу за преквалификације за ИТ сектор у Србији се јавило више од 12.300 кандидата, од којих је одабрано 900. Притом, програм Уједињених нација за развој УНДП селектирао је девет школа и институција, извођача обука, које ће у 2018. спроводити 18 курсева у оквиру националног програма обука за преквалификације у ИТ сектору Канцеларије за ИТ и е-управу. в. <http://www.deu.gov.rs/aktuelnosti.php#a51>

- *Раси дохоџка и ѿоџрошње* – Са растом расположивог дохотка, потрошачи све више троше, с тим да се и њихови обрасци потрошње такође померају стварајући више радних места у производњи трајних потрошних добара, слободним активностима, финансијским и телекомуникационим услугама, здравственој заштити и образовању.
- *Сџарење ѿоулације* – Мењаће се обрасци потрошње, са нагласеним порастом услуга здравствене заштите. У том смислу ће се генерисати нова тражња за низом занимања, почев од доктора, медицинских сестара, здравствених техничара, као и помоћника за личну негу, као и кућну здравствену заштиту.
- *Развој и ѿримена ѿтехнолоџије* – Очекујемо даљи раст послова који се односе на развој и примену нових технологија. Ови послови укључују компјутерске услуге, научнике, инжењере и ИТ администраторе.

У том смислу ће ове процесе индиректно подржати:

- *Улајања у инфрасџрукџуру и ѿрађевинарсџво* – Инфраструктура и зграде су две области које су увек у историји доводиле до значајне додатне тражње за радом уколико су постојале инфраструктурне празнине и разлози превазилажења недостатајућег стамбеног простора. Ови послови укључују пре свега архитекте, инжењере, грађевинске техничаре и занатлије.
- *Улајање у обновљиве изворе енерџије и енерџеџску ефикасностџ* – Оваква улагања, као и прилагођавање климатским променама и њихово ублажавање могу створити нову потражњу за радницима у низу занимања, укључујући прерађивачку индустрију, грађевинарство и дистрибуцију енерџије.
- *„Маркеџизација“ до сада неџлаћеноџ рада у домаћинсџву* – Све је актуелнија прича да се потенцијално морају платити услуге у домаћинству које су до сада пружане бесплатно. (McKinsey, 2017) Реч је најпре о кућним пословима у које убрајамо: кување, брига о деци и чишћење. На тај начин би се свакако повећала и партиципација женске радне снаге.

Успешност транзиције радне снаге у Србији у блиској будућности ће бити изазовно и определиће га:

- *Досџизање и одржавање снажноџ економскоџ расџа* који би подржао отварање нових радних места. Одржавање робустног раста агрегатне тражње је од пресудног значаја за подршку

стварања нових радних места. Зато је битно да фискална и монетарна политика осигурају довољну агрегатну тражњу, као и да се подрже пословне инвестиције и иновације. Циљане иницијативе у одређеним секторима такође би могле помоћи, укључујући и повећање инвестиција у инфраструктуру и енергетску транзицију.

- *Скалирање, усавршавање вештина и преквалификација* биће изазовне али неизбежне активности које ће појединцима омогућавати да уче на тржишту нових вештина током читавог животног века.
- *Унапређење пословања и динамизма тржишта рада, укључујући мобилности*, као и
- *Пружање финансијске подршке радницима који су у транзицији ка новом послу.*

Уместо закључка

Резултати истраживања који су представљени у раду показују да ће се квантитет и квалитет радне снаге врло брзо јавити као озбиљна препрека бржем економском развоју. И умереном динамиком пораста броја запослених на средњи рок, која би одговарала циљаним стопима економског раста од око 4,5%, већ пред крај наредне деценије при оваквим демографским тенденцијама достигли бисмо пуну запосленост (односно природну стопу незапослености). Већ од 2027. улазимо у озбиљну кризу тржишта рада која би се огледала у немогућности обезбеђивања довољне радне снаге као подршке даљем расту.

У овом периоду, уколико бисмо задржали постојећу привредну структуру, због веће тражње у односу на понуду радне снаге раст надница би био већи од раста инфлације, што би се негативно одразило на конкурентност и успоравање економске активности.

Дилема је да ли се криза, која је у том смислу извесна, може одложити или ублажити?

Ако желимо висок привредни раст, он мора да се заснива на расту продуктивности, а то опет значи нагласак на технолошки развијенијој производњи и активној примени знања.

ЛИТЕРАТУРА

- Bakhshi, H. Downing, J., Osborne, M. and Schneider, P. (2017). *The Future of Skills: Employment in 2030*. London: Pearson and Nesta, p. 124
- EBRD, *Stuck in Transition*, 2014
- European Commission, 2005, *Health and Consumer Protection DG*, The Contribution of health to the economy in the European Union
- European Commission, *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkan*, MEMO/18/562, Strasbourg, 6.2.2018.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2014, "Employment opportunities for people with chronic diseases"
- EUROSTAT newsrelease 41/2017 – Births and fertility, March 2017.
- EUROSTAT, 2016, Social protection statistics – pension expenditure and pension beneficiaries, линк: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_protection_statistics_-_pension_expenditure_and_pension_beneficiaries#Distribution_of_pension_expenditure_and_beneficiaries_by_type_of_pension
- <http://www.deu.gov.rs/aktuelnosti.php#a51>
- McKinsey & Company, (2017). *Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation*, McKinsey Global Institute, p. 160
- The Global Competitiveness Report 2016–2017, WEF, 2016
- The Global Competitiveness Report 2017–2018, WEF, 2017
- Which sector is the main employer in the EU Member States?* EUROSTAT, October 2017
- WHO Regional Office for Europe, Council of Europe Development Bank, 2006, *Health and economic development in South-Eastern Europe*
- World Economic Forum (WEF), 2016. *The future of jobs: Employment, skills and workforce strategy for the fourth industrial revolution*. World Economic Forum.
- Анкета о радној снази, 2016, Републички завод за статистику РС
- ИЈЗС, Милан Јовановић Батут, 2017, Здравствени статистички годишњак 2016.
- Маџар, Љ., *Развојна клоика у њривреџи Србије*, у Шошкић, Д., Арсић, М. уред. Економска политика Србије у 2016, стр. 210, НДЕС и Економски факултет, Београд
- Николић, И., Стаменковић, С., Ковачевић, М. (2017). *Инвестициони циклус и институционалне реформе у 2018. као услови неопходној њривредној расту на средњи и дуњи рок*, рад у оквиру: Научне конференције: ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА СРБИЈЕ У 2018 г. – Квалитет институција и економски раст, 2017, Економски факултет и Научно друштво економиста, Београд
- ПАО Фонд, 2017, Годишњи билтен 2016.
- Статистички годишњак Републике Србије 2017, Републички завод за статистику Републике Србије 2017, стр. 49.
- Танасковић, С., Ристић, Б. (2017). *Конкурентска позиција Србије 2017. љрема извештају Свејској економској форуму*, ФРЕН, Београд, 2017

EMPLOYMENT IN LIGHT OF FASTER ECONOMIC DEVELOPMENT

Ivan Nikolić, Jurij Bajec, Ljiljana Pejin Stokić
Institute of Economic Sciences, Belgrade

Summary. The aim of the paper is to analyse development scenario by 2040, which means attainment of the average annual GDP growth of 4.5%. This indicates the potential effects of increase of the complexity of those work and processes which bring the greater share of economic activities that generate higher added value in the labour market. The knowledge of the future jobs and required skills is essential for development of education and training policies, because the labor market passes through a dynamic transformation caused by negative demographic changes (demographic emptying and aging of the population), digitalisation, more extensive value chains and more complex work organization.

Key words: labour market, employment, skills, value added, economic development